

УДК 378.01

Ю.Й. Поліщук,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Тернопільський педуніверситет)

САМОВИХОВАННЯ ЧЛЕНІВ ГРОМАДСЬКИХ МОЛОДІЖНИХ ОБ'ЄДНАНЬ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У даній статті розглядається проблема самовиховання особистості в процесі соціально-педагогічної діяльності сучасних суспільних об'єднань.

Відомо, що формування особистості передбачає три основні компоненти: *вплив соціального середовища, виховний вплив суспільства на особистість через соціальні інститути та свідомий вплив людини самої на себе, тобто самовиховання*. Проте остання форма впливу, як зазначає С.М. Ковальов, лише тоді може називатися самовихованням, коли вона являє собою свідомі дії особистості, спрямовані на власне самовдосконалення, тобто дії, в яких людина виступає активним суб'єктом самоосвіти, морального, трудового, естетичного саморозвитку [8:4].

У найзагальнішому вигляді самовиховання, на думку І.Д. Беха та Ю.М. Орлова, – це певний тип ставлення, дій щодо самого себе і власного майбутнього з точки зору відповідності певним моральним нормам [3:129; 16:34].

У ході систематичних спостережень за життєдіяльністю членів громадських молодіжних об'єднань ми дійшли висновку, що їхнє *самовиховання* – процес, у якому взаємопов'язано проявляється весь духовний світ зазначеної категорії молоді. У ньому взаємодіють моральність, інтелект, воля, емоції. Емоційно-моральний характер самовиховання тісно поєднується з вольовим та інтелектуальним, утворюючи складну картину само зміни особистості.

Як слушно відзначає Ю.М. Орлов, "самовиховання – це не особливе заняття, яке вибирає людина так само, як вона вибирає професію. Самовиховання – це певний тип ставлень, вчинків, дій до самого себе і власного майбутнього з точки зору відповідності певному ідеалу" [16:133].

Проведені нами дослідження дають підстави вважати *самовиховання* складовою частиною соціально-педагогічної діяльності громадських молодіжних об'єднань, яке істотно впливає на процес соціалізації і соціального виховання його членів. У зв'язку з цим необхідно зауважити, що існують різні погляди щодо визначення сутності самовиховання. Так, О.Г. Ковальов вважає, що "самовиховання – це свідомо, систематична робота особистості над собою з метою усунення тих чи інших недоліків і формування позитивних якостей, що відповідають вимогам суспільства й особистого плану розвитку" [7:14]. Зазначене положення відображене у програмних документах багатьох молодіжних організацій. Так, у Статуті Асоціації Гайдів України особливо підкреслено, що метою спілки є "сприяння прагненню до самовиховання і самовдосконалення" [14:34]. Програмні положення "Християнсько-демократичної молоді України" містять таке положення: "Основними напрямками діяльності організації є:

- створення сприятливих умов для всебічного саморозвитку і самовиховання молоді людини" [14:67]. Статут Української Скаутської Організації Пласт особливо наголошує на самовиховному характері цієї спілки молоді: "Пластова самовиховна методика полягає у добровільності членства та поступовій програмі саморозвитку особистості" [14:103].

На нашу думку, специфіка *самовиховання* як фактора саморозвитку особистості членів спілок молоді полягає в тому, що воно серед усіх інших чинників найбільше спирається на індивідуальні особливості молоді людини, її нахили і потреби. Завдяки цьому членам громадських молодіжних об'єднань вдається виявити для самих себе домінуючі задатки, які в майбутньому можуть суттєво вплинути на всю їхню життєдіяльність, забезпечити оптимальний процес соціалізації. Як слушно зазначає А.І. Кочетов, "принцип максимальної ефективності саморозвитку особистості полягає у прагненні молоді людини якнайшвидше розвинути всі ті якості, сили і здібності, які в ній уже виявились" [10: 45].

Аналіз праць вітчизняних дослідників показав деякі розбіжності у поглядах на самовиховання, класифікацію його методів, прийомів і засобів. До цього часу залишається недостатньо опрацьованим саме поняття "самовиховання". Так, І.А. Донцов підкреслює, що "особисте вдосконалення виступає в першу чергу як виявлення творчо перетворювального ставлення людини до самої себе. Воно, власне, є способом творчої взаємодії людини і соціума, культивування людиною самої себе через активну участь в основних сферах соціального життя" [5:53]. Визначаючи особливості самовдосконалення, відомий український психолог Г.С. Костюк писав: "Самовиховання – вища форма виявлення саморуху особистості, що розвивається, в якій вона виступає суб'єктом свого розвитку" [9:96]. Як особливий вид діяльності самовиховання вимагає активного усвідомлення особистістю власного "Я" (самосвідомість), стосунків з навколишнім світом (світогляду, свого життєвого досвіду, самого процесу роботи над собою) [2:15]. Співвідносно ж із соціально-педагогічною діяльністю сучасних громадських молодіжних об'єднань, на нашу думку, найточніше і найповніше це поняття трактується у психологічному словнику: "самовиховання – свідомо діяльність, спрямована на найповнішу реалізацію людиною себе як особистості" [15:115]. Визначення самовиховання як діяльності людини спрямованої на зміну своєї поведінки та якостей, звичайно, досить широке. У зв'язку з цим існують різні погляди щодо визначення сутності самовиховання. Окремі автори (наприклад, С.Ф. Анісімов) акцентують увагу на зв'язку самовиховання з рівнем інтелектуального, емоційного, психологічного розвитку особистості, її свідомості, з почуттям відповідальності. А. Арет особливо увагу у своїх дослідженнях звертає на те, що самовдосконаленням займається не тільки окрема людина, а й колективи. Вся досліджена нами соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань є яскравим підтвердженням зазначеного положення. Як приклад, можна навести діяльність і програмні положення харківського молодіжного об'єднання ЦРМ "Ludus".

ЦРМ "Ludus" з 1994 року займається розробкою методик рольового моделювання і застосування їх для допомоги своїм членам у їхньому професійно-освітньому і життєвому самовизначенні, самовдосконаленні і самовихованні.

У своїй роботі зазначене громадське молодіжне об'єднання намагається керуватися такими програмними цілями:

- самовиховання підростаючого покоління в душі цінностей демократичного, гуманного суспільства;
- утвердження у свідомості молоді гуманістичних загальнолюдських цінностей;
- підтримка, розробка та здійснення оздоровчих, духовних, спортивних, екологічних, гуманітарних та інших програм" [18:171].

Свою багатогранну діяльність ЦРМ "Ludus" здійснює за такими напрямками:

"У галузі соціальної адаптації: формування умінь працювати в групі; розвиток комунікативних навичок; навчити приймати рішення в стресових ситуаціях; розвиток толерантного мислення; формування соціальної компетентності.

У галузі освіти: активізація навчального процесу шляхом введення в нього різних ігор; навчання в дії; навчальні курси з предметів; інтегровані навчальні курси; розробка і видання програм з предметів з комплексом рольових ігор.

У галузі практичної психології: проведення психологічних самовиховних тренінгів; проведення тренінгів, які спрямовані на допомогу у визначенні власних ціннісних орієнтацій; проведення рольових ігор як групового психологічного тренінгу" [18:171-172].

Аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми дає підстави виділити такі найважливіші ознаки самовиховання:

- особливий вид діяльності, спрямованої на себе;
- усвідомлений, планомірний, самостійний процес;
- робота суб'єкта з усвідомлення своїх позитивних якостей та усунення негативних;
- діяльність, у якій відображаються вимоги суспільства до особистості й усвідомлення нею цих вимог.

Серед дослідників і досі немає узгоджених поглядів на структуру, показники та рівні розвитку, етапи самовиховання. Зокрема, Є. Єлканов, А. Ковальов методами самовиховання вважають самопізнання, самооцінку, самонавіювання. На нашу думку, специфіка самовиховання як фактору розвитку особистості полягає в тому, що воно серед усіх інших факторів у найбільшій мірі спирається на індивідуальні особливості людини, її потреби та потреби. Підтвердженням цього є результати експерименту Б.І. Додонова. Зокрема, він довів, що особистість стає гармонійною не з огляду на "пропорційний" і "рівномірний" розвиток всіх її якостей, а внаслідок максимального розвитку тих здібностей, які домінують у її структурі і визначають сенс її життя та діяльності. У формуванні особистості різні її орієнтації немовби конкурують між собою, поки не виділяється та з них, яка об'єднує навколо себе всі інші, проникаючи у кожну з них. Таке домінування є не витісненням інших якостей людини, а перетворенням однієї з них на лідера. "Це своєрідний варіант координації прагнень особистості шляхом об'єднання навколо найсильнішого з них" [4:102].

Проблема самовиховання посідає чільне місце і в дослідженнях психологів. Зокрема, вагомий внесок у розробку теоретичних засад самовиховання, усвідомлення його змісту зробили Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн. Сутність їхньої концепції полягає в тому, що самовиховання не може розглядатись ні у відриві від зовнішнього світу, ні в простому пристосуванні до нього. Воно виникає в результаті активної взаємодії з навколишнім середовищем, забезпечуючи нову сходинку в розвитку особистості.

Відповідно до наших спостережень за процесом соціально-педагогічної діяльності громадських молодіжних об'єднань, особлива роль у самовихованні його членів належить *емоційно-вольовій сфері*, яка забезпечує саморегуляцію внутрішнього світу людини згідно з дійсністю.

Відомо, що емоції відображають загальну мотиваційно-динамічну орієнтацію у можливих подіях, а також мотиваційно-динамічну настройку у вигляді бажаності або небажаності тих чи інших подій, у вигляді готовності до тих чи інших функціонально-енергетичних затрат для перетворення цих подій на відповідний результат.

Завдяки емоціям суб'єкт соціально-педагогічної діяльності громадського молодіжного об'єднання – колектив його членів – адекватно формує динамічну сферу як окремого спонукання, так і всієї мотиваційної системи. Без емоційно-динамічної характеристики зазначений суб'єкт не може розібратися в подіях і адекватно реагувати на них. Небезстороннє, зацікавлене ставлення суб'єкта до дійсності створює напружене емоційне поле, в межах якого, на нашу думку, і здійснюється процес соціальної і виховної роботи спілки молоді.

Аналізуючи сутність емоційно-вольових характеристик соціально-педагогічної діяльності спілки молоді ми вважаємо за необхідне розділити емоційний і вольовий компоненти. Так, емоційний компонент діяльності громадського молодіжного об'єднання, на нашу думку, включає в себе все те, що пов'язане зі станом суб'єкта:

- позитивні і негативні емоційні стани;
- конфліктність станів (особистісного і міжособистісного);
- емоційну чуттєвість;
- задоволеність собою, товаришами по спілці, проведеною акцією тощо.

Уперше емоційний компонент в структурі соціальних установок суб'єкта був виділений М. Смітом, який розглядав його як психологічне переживання індивідом цінності, значення, смислу соціального об'єкта.

Особливості емоційності в процесі *самовиховної* діяльності членів громадського молодіжного об'єднання дозволяють виділити два основних ефекти, що, на нашу думку, і утворюють **феномен емоційності** його колективу. По-перше, це ефект власне емоцій. І, по-друге, це ефект публічності, що утворює "колективну емоційну добавку" до дії окремої особистості. Цей ефект може мати як самостійне значення, так і виступати в ролі своєрідного посилювача дій емоцій. Отже, внутрішньоспілковий емоційний ефект створюється не тільки за рахунок одночасного переживання членами спілки молоді близьких за тональністю емоційних станів, викликаних в свою чергу значу-

щими для даної спілки як внутрішніми, так і зовнішніми подіями. Він має і внутрішню, колективну природу. Адже внутрішні чинники саморозвитку молодіжних організацій породжують додаткові емоційні ресурси, створюють нові джерела функціонування емоційних станів, які з'являються на момент, коли актуалізується потреба одного члена організації у спілкуванні з іншим.

Колективна діяльність, яка характеризується відповідною соціальною спрямованістю (у нашому випадку соціально-педагогічною спілкою молоді), як відзначає Г.С. Антіпіна, виступає основою для виникнення як емоційних взаємовідносин в організованій групі, так і особливих емоційних групових цінностей [1:124].

Отже, емоційні потенціали сучасного громадського молодіжного об'єднання володіють загальними, характерними для любого контактного колективу якостями, що здатні служити джерелами стимуляції активності *самовиховної діяльності* його членів.

Ідея тісного зв'язку емоційності і рівня розвитку колективу була запропонована В.Г. Івановим, який розглядав колективні емоції як динамічну характеристику розвитку колективу [6:93].

У процесі проведених досліджень ми дійшли висновку, що роль емоційних станів членів молодіжної організації в процесі їхньої *самовиховної діяльності* визначаються її емоційним потенціалом і є важливим чинником, від якого залежить процес соціалізації і соціального виховання даної категорії молоді.

Розглядаючи емоційну сторону життєдіяльності колективу, А.Н. Лутошкін підкреслював, що кожен колектив володіє своїм емоційним потенціалом [13:153]. На нашу думку, під емоційним *самовиховним потенціалом* громадського молодіжного об'єднання слід розуміти закладені в емоційних станах членів об'єднання **можливості до збудження і відтворення життєвої енергії**, які в умовах соціально-педагогічної діяльності об'єднання здатні значно підвищити соціальну активність його членів, а також його самовиховні можливості.

Вивчення зазначеної проблеми дозволило виділити складові елементи *емоційного самовиховного потенціалу* молодіжної організації. На нашу думку, до них слід віднести:

- емоційний стан членів спілки молоді;
- психологічне поле;
- психологічну атмосферу;
- психологічний клімат.

Оцінюючи зміст цих понять, Е.С. Кузьмін вважає, що поняття "психологічний клімат" найповніше і всебічно відображає характер взаємовідносин між людьми, пануючий зміст суспільних настроїв, умови та особливості функціонування конкретного колективу [11:185].

Б.Ф. Ломов вважає, що психологічний клімат включає в себе:

- систему міжособистісних відносин (симпатії, антипатії, дружбу тощо);
- психологічні механізми взаємодії між людьми (наслідування, співпереживання, сприяння тощо);
- систему обопільних вимог;
- загальний настрій;
- загальний стиль спільної діяльності;
- інтелектуальну, емоційну і вольову єдність колективу [12:41].

Аналізуючи емоційність спільної *самовиховної діяльності* членів громадських молодіжних об'єднань, ми дійшли висновку, що основоположним поняттям, на базі якого слід його (аналіз) здійснювати, є поняття "психологічний клімат колективу".

Одним з перших намагався розкрити зміст зазначеного поняття В.В. Шпалінський, на думку якого, психологічний клімат – це емоційне забарвлення психологічних зв'язків членів колективу, яке виникає на підставі їхньої близькості, симпатії, схожості характерів, уподобань і схильностей [20:183].

М.І. Харлашідзе вважає, що психологічний клімат можна охарактеризувати з врахуванням його основних сторін – психологічної і соціально-психологічної. Психологічна сторона розкривається в емоційних, вольових та інтелектуальних станах і властивостях організованої групи. Соціально-психологічна сторона розкривається в інтегрованих особливостях психології організованої групи, значущих для збереження її цілісності і для її функціонування як самостійного об'єднання. Остання може розглядатися як самостійне поняття, тобто як "соціально-психологічний клімат" [19:7].

Аналіз різних точок зору на зміст соціально-психологічного клімату дозволяє нам дійти висновку, що цей феномен являє собою поліфункціональне соціально-психологічне утворення, яким опосередковується будь-яка діяльність громадського молодіжного об'єднання. При цьому домінуючий психічний настрій тієї чи іншої частини членів спілки молоді визначає не тільки ступінь включеності кожного індивіда в діяльність спілки, але й в кінцевому підсумку ефективність всієї її самовиховної роботи.

На нашу думку, специфіка соціально-психологічного клімату полягає в тому, що він являє собою інтегральну і динамічну характеристику психічних станів всіх членів громадського молодіжного об'єднання.

До числа специфічних особливостей феномену соціально-психологічного клімату відносять його подвійну природу. З одного боку, він являє собою певне суб'єктивне відображення у свідомості членів спілки молоді всієї сукупності внутрішньоспілкової і навколишньої соціальної обстановки, яка у західній психології отримала назву "організаційного клімату". З іншого боку, виникнувши як результат безпосереднього і опосередкованого впливу на соціальну психіку членів молодіжної організації певних суб'єктивних і об'єктивних чинників, соціально-психологічний клімат набуває відносної самостійності, стає об'єктивною характеристикою організації і починає здійснювати зворотний вплив на її соціально-педагогічну діяльність, а через неї і на процес соціалізації та соціального виховання її членів.

У соціальній психології доведено, що найвиразніші емоційні стани контактного колективу є відображенням емоційних ситуацій, які обумовлені умовами його життєдіяльності. Тому вивчення емоційних відносин членів сучасних громадських молодіжних об'єднань, з позиції дослідження їхньої соціально-педагогічної діяльності, здається нам досить актуальним і необхідним. Так, зокрема, ми дійшли висновку, що єдність пережи-

вань, значущих для членів спілки молоді моментів їхньої життєдіяльності характеризує ступінь розвитку або сформованості спілки як соціально-педагогічної самовиховної системи.

На різних етапах формування молодіжної організації як соціально-педагогічної самовиховної системи спостерігається динаміка модальності емоційності відносно її членів. Якщо на першому етапі її становлення як суб'єкта соціального і виховного впливів на юнаків і дівчат емоційний фактор відіграє головну роль (відбувається інтенсивний процес визначення головних напрямків соціально-педагогічної орієнтації, встановлення зв'язків і позитивних взаємовідносин), то на етапі становлення і розвитку спілки молоді як соціально-педагогічної системи все більшого значення набувають когнітивні процеси, і кожний її член виступає не тільки як потенційний або реальний об'єкт емоційного спілкування, але й як носій певних соціальних і виховних відносин.

Значну увагу привертає і вольовий компонент, його роль в процесі самовиховної діяльності спілок молоді. Відповідно, взаємодія і взаємозв'язок волі члена спілки молоді і "колективної волі" спілки, на нашу думку, є однією з центральних проблем у дослідженні *самовиховної діяльності* громадських молодіжних об'єднань. Вказані взаємодію і взаємозв'язок ми розглядаємо в кількох аспектах:

- воля особистості члена молодіжної організації і "колективна воля" членів організації причинно обумовлюється всім ходом становлення і розвитку громадського молодіжного об'єднання як соціально-педагогічної самовиховної системи;

- "колективна воля" членів спілки молоді – це принципово нове психолого-педагогічне явище, що виникає як результат колективної взаємодії індивідуальних вольових зусиль членів спілки;

- "колективна воля" членів громадського молодіжного об'єднання в свою чергу впливає на волю особистості члена об'єднання і визначає його поведінку;

- воля особистості члена спілки молоді, в свою чергу, впливає (у певних межах) на процес *самовиховання* своїх товаришів по спілці.

На нашу думку, "колективна воля" членів громадського молодіжного об'єднання являє собою єдність під час виконання певних дій, але це не проста механічна сума індивідуальної волі кожного члена об'єднання зокрема, а принципово нова ("жива") соціально-психічна сила (а в контексті соціальної і виховної роботи його членів, і соціально-педагогічний феномен). Отже, "колективна воля" членів спілки молоді розглядається нами як здатність спілки здійснювати певні дії (у нашому дослідженні – соціально-педагогічну діяльність), спрямовані на досягнення поставлених цілей – соціалізацію молоді і виховання гармонійно розвинутих громадян демократичного правового суспільства. Адже громадське молодіжне об'єднання за своєю соціально-педагогічною сутністю є контактним колективом, а відтак постійно відчуває протидію як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, внаслідок чого об'єднання знаходиться у стані постійних динамічних соціально-психологічних видозмін.

Відомо, що вихід із напружених конфліктних ситуацій у контактному колективі значною мірою визначається його здатністю узгоджено і швидко мобілізувати "колективну волю" та актуалізувати свій емоційно-вольовий потенціал.

Оскільки для подолання виникаючих в процесі соціально-педагогічної самовиховної діяльності громадських молодіжних об'єднань суб'єктивних і об'єктивних труднощів необхідна організація "колективного реагування", то виникає потреба у виділенні спеціальної соціально-психологічної характеристики, яка розкривала би здатність спілки молоді до активного впорядкування неупорядкованих, невизначених внутрішньоспілкових станів в упорядковано організовані, чітко визначені.

А.А. Русалінова в якості такої характеристики "колективного реагування" виділяє категорію "згуртованість колективу", під якою розуміє ідеологічну, моральну, інтелектуальну, емоційну і вольову єдність його членів [17:155]. На нашу думку, про "згуртованість" членів громадського молодіжного об'єднання, як про найважливішу соціально-психологічну ознаку об'єднання можна говорити тільки в поєднанні зі спрямованістю його членів на суспільно значущі цілі, оскільки без такої спрямованості ефективна соціально-педагогічна самовиховна діяльність в принципі неможлива.

Емпіричним показником згуртованості є ціннісно-орієнтаційна єдність членів молодіжної організації. Вперше ціннісно-орієнтаційну єдність організованого контактного колективу, як показник згуртованості його членів, було досліджено А.В. Петровським. Ним було встановлено, що в колективах різного рівня розвитку спостерігається певна динаміка ціннісно-орієнтаційної єдності, причому в розвинутих колективах вона вище, ніж у недавно утворених об'єднаннях. Базуючись на зазначених дослідженнях та власних емпіричних спостереженнях, ми вважаємо, що між результативністю соціально-педагогічної самовиховної діяльності членів спілки молоді і мірою її єдності існує прямий зв'язок: найбільш працездатні і організовані молодіжні формування і є найбільш згуртованими. Високий ступінь подібності світоглядних позицій членів спілки молоді зі значущих для молодіжного товариства питань являє собою основу для опору його членів деструктивним впливам, а, відповідно, є важливим чинником ефективності самовиховного процесу.

У якості показника ефективності *самовиховної діяльності* спілки молоді нами виділено такий феномен, як "**колективістське самовизначення**". З його допомогою члени спілки молоді створюють свої власні духовні цінності і ціннісні орієнтири. Саме зазначений феномен, як засвідчують результати проведених досліджень, і лежить в основі організації спільної *самовиховної діяльності* членів молодіжного формування і є показником його стресостійкості.

Таким чином, *процес самовиховання* членів сучасних громадських молодіжних об'єднань є важливою психолого-педагогічною проблемою, яка потребує фундаментального дослідження в загальному контексті вивчення соціально-педагогічної діяльності зазначених об'єднань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антипина Г.С. Изучение малых групп в социологии и социальной психологии. – Л., 1967. – С. 124.

2. Арет А.Я. Основные положения теории самовоспитания: Автореферат дисс. ... д-ра пед. наук. – Л., 1964. – С. 15,39.
3. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання. – К., 1998. – С.129, 130-131.
4. Додонов Б.И. Гармоническое развитие и типологическое своеобразие личности. – М., 1981. – С.102.
5. Донцов И.А. Самовоспитание личности: философско-этические проблемы. – М., 1984. – С.53.
6. Иванов В.Г. Коллектив и личность. – Л., 1971. – С. 93.
7. Ковалёв А.Г. Самовоспитание школьников. – М., 1967. – С. 14.
8. Ковалёв С.М. Воспитание и самовоспитание. – М., 1986. – С.4.
9. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л.М.Проколієнко. – К., 1989. – С.96.
10. Кочетов А.И. Воспитаи себя. – Минск, 1992. – С.45.
11. Кузьмин Е.С. Вопросы социальной психологии руководства. – Л., 1977. – С. 185.
12. Ломов Б.Ф. Категории общения и деятельности в психологии // Вопросы философии. – 1979. – №8. – С. 41.
13. Лутоскин А.Н. Эмоциональные потенциалы первичного коллектива / Под ред. Л.И.Уманского. – Ярославль, 1977. – С. 153.
14. Молодіжний рух в Україні. Довідник. Частина I. – К., 1998. – С.34, 67, 103.
15. Психологічний словник / За ред. В.І.Войтка. – К., 1982. – С.115.
16. Орлов Ю.М. Восхождение к индивидуальности. – М., 1991. – С.34, 133.
17. Русалинова А.А. Теория коллектива в советской психологии / Под ред. Е.С.Кузьмина и В.С.Семёнова. – Л., 1979. – С. 155.
18. Троцько Г.В., Трубавіна І.М, Хлебнікова Т.М. Українські дитячі та молодіжні громадські організації. – Харків, 1999. – С. 171-172.
19. Харлашидзе М.И. Влияние межличностных отношений на групповую деятельность: Автореферат канд. дис. – Тбилиси, 1979. – С.7.
20. Шпалинский В.В. Экспериментально-психологическое исследование групповой сплочённости малых групп // Проблемы экспериментальной психологии и её истории / Под ред. А.В. Петровского и др. – М., 1971. – С. 183.

Матеріал надійшов до редакції 10.04.02 р.

Полищук Ю.И. Самовоспитание членов общественных молодежных объединений как психолого-педагогическая проблема.

В данной статье рассматривается проблема самовоспитания личности в процессе социально-педагогической деятельности современных общественных объединений

Polishchuk Yu.Yo. Selfeducation of the Members of Social Youth Organizations as a Psychological-pedagogical Problem.

This article deals with the problem of selfeducation and the social pedagogical activity of the youth organizations.